

Universiteit
Leiden
The Netherlands

In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)

Vetten, J. de

Citation

Vetten, J. de. (2016, November 9). *In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)*. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/44139>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/44139>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/44139> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Vetten, J. de

Title: In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centruumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)

Issue Date: 2016-11-09

‘Wij hebben nooit gemerkt dat er één seconde naar ons wordt geluisterd’¹ De bestrijding in de arena ‘parlement’

Inleiding

Premier Lubbers (CDA) zei in 1984 dat de *politieke* bestrijding van ‘uitingen van discriminatie en racisme’ voor hem het belangrijkste was, vóór de juridische bestrijding en een partijverbod. Volgens hem lag het voor de hand om ‘primair de politieke kracht en openheid van de democratie te gebruiken om een debat aan te gaan, kritiek uit te oefenen en degenen die over de schreef gaan met politieke wapenen te bestrijden’. Als de politiek alles zou overlaten aan het recht, zou ‘de democratie in zekere zin zichzelf en haar wezenlijke waarden verloochenen’. Bestrijding via de justitiële weg zag hij hoogstens als een aanvulling op de politieke bestrijding.² Is de politieke bestrijding die Lubbers graag wilde van de grond gekomen?

In dit hoofdstuk wordt de vraag beantwoord hoe de andere politieke partijen in de politieke arena omgingen met de CP en CD en deze partijen bestreden. Hierbij komt uit praktische overwegingen alleen het landelijk niveau, de Tweede Kamer, aan de orde; de omgang met de CP en CD in de gemeenteraden en de Provinciale Staten blijft hier dus buiten beschouwing. De volgende thema’s komen aan de orde: de wijze van omgang met en bestrijding van de CP en CD; de manier waarop die partijen de bestrijding probeerden te pareren; en tot slot de effecten van de bestrijding. Op de achtergrond speelt daarbij steeds de vraag mee of er in de Tweede Kamer naar de CP en CD is geluisterd en of er met Janmaat is gedebatteerd over

bijvoorbeeld het vraagstuk van immigratie en integratie.

In dit hoofdstuk zullen enkele debatten worden besproken die bij elkaar een goed beeld geven van de bestrijding van de CP en CD in de Tweede Kamer. Het gaat daarbij in de eerste plaats om de debatten in het kader van de Algemene Politieke (en Financiële) Beschouwingen³, hier verder aangeduid als Algemene Beschouwingen. Deze komen aan de orde omdat ze elk jaar worden gehouden en omdat hier het regeringsbeleid in volle breedte aan de orde komt, waarbij elke partij zijn eigen accenten kan plaatsen en daar met de regering en andere partijen over in debat kan gaan.⁴ Daarnaast zal aandacht worden besteed aan een aantal specifieke debatten, waarin Janmaat actief, als ‘aanvallende’ partij, of passief, als ‘aangevallen’ partij, een rol vervulde, alsmede aan debatten over wetgeving die voor de CP of CD negatieve gevolgen konden hebben. De volgende debatten komen in dit hoofdstuk aan de orde (zie tabel 3.1):

Tabel 3.1 In dit hoofdstuk besproken debatten

Debat	Datum
1. Vragen van Janmaat (CP) over de verstoring van een CP-congres in Amsterdam	22 december 1982
2. Debatten over partijverbod	1982 en 1996
3. Naturalisatiedebatten	23 en 29 juni 1983
4. Debatten over de ontwerp Minderhedennota (in 5 ucv's)	feb. en maart 1984
5. Interpellatiedebat Janmaat (CP) over de verstoring van het CP-congres in Boekel	17 mei 1984
6. Minderhedendebat	23 september 1992
7. Debat over de Voorjaarsnota	6 mei 1993
8. Debat over de begroting van het ministerie van LNV	27 oktober 1993
9. Debat over de notitie 'Optreden tegen extremistische groepen' (in Kamercommissie)	23 oktober 1996
10. Debat over een wijziging van de Kieswet	13 mei 1997
11. Debat over de Wet subsidiëring politieke partijen	23 juni 1998
12. Algemene Politieke (en Financiële) Beschouwingen	1982-1985 en 1989-1997

De andere partijen contra de CP en CD

Negeren en isoleren, of toch maar debatteren?

Alle partijen, van links tot rechts, spraken hun afschuw uit over het toetreden van de CP tot de Tweede Kamer. Eén dag na de verkiezingen al, op 9 september 1982, tekenden alle in de 'oude' Kamer vertegenwoordigde partijen een verklaring, waarin zij zich fel afzetten tegen die niet met name genoemde partij en opriepen 'tot waakzaamheid tegen stromingen die klaarblijkelijk discriminatie en racisme in onze samenleving aanvaardbaar achten'.⁵ Met deze verklaring van de 'oude' Kamer was de toon gezet voor de ontvangst van de CP in het parlement. Er zou een 'racistische' partij toetreden, een partij die 'fout' was. Waakzaamheid was geboden.

Waarschijnlijk dachten alle partijen na de entree van de CP in de Kamer binnen hun eigen gelederen na over de vraag hoe met die partij om te gaan. De PvdA maakte daar het meeste werk van. Het partijbestuur stelde de commissie-Stuivering in om een strategie voor de langere termijn te ontwikkelen en ook de fractie dacht na over deze vraag. De fractie had al op 9 september 1982 uitgesproken dat men de CP op een rustige, zakelijke manier wilde benaderen: 'Elke aandacht of toestand rond de CP is niet in ons belang'.⁶ En in oktober 1982 vond de fractie dat aan de CP zo weinig mogelijk aandacht zou moeten worden besteed; die partij zou niet de kans mogen krijgen een underdogpositie in te nemen. Wel zou Janmaat de 'normale' parlementaire activiteiten moeten kunnen vervullen.⁷ De PvdA-fractie had in de herfst van 1982 dus een sterke voorkeur voor het negeren van de CP.

De commissie-Stuivering had van het partijbestuur van de PvdA de opdracht gekregen om de motieven van de kiezers van de CP te analyseren en om te adviseren over de wijze waarop die partij en haar opvattingen het best bestreden konden worden en hoe de stemmers op die partij benaderd en geïnformeerd moesten worden.⁸ De commissie werd ingesteld op 5 oktober 1982 en bracht al voor eind 1982 haar eindrapport uit.⁹ Haar analyse was dat er in

Nederland een klimaat ontstaan was waarin discriminerende, racistische of tot vreemdelingenhaat aanzettende uitlatingen getolereerd konden worden. Zekerheden als werk, kerk en gezin waren weggefallen, zonder dat daar nieuwe voor in de plaats waren gekomen. Daardoor was bij veel mensen de tolerantieruimte afgenomen en was de behoefte gegroeid aan een zondebok. De CP maakte daar volgens de commissie handig gebruik van. De commissie vond tot slot dat niet alle CP-stemmers over één kam moesten worden geschoren, en bestempeld als racisten en vreemdelingenhaters. Het is niet echt verrassend dat deze analyse in sterke mate overeen komt met die van de Anne Frank Stichting in *De crisis en de nieuwe zondebok* uit 1982.¹⁰ De auteur van die brochure, Joke Kniesmeijer, was immers een prominent lid van de commissie.

Wat zou er volgens de commissie-Stuiveling moeten gebeuren? De PvdA zou het vertrouwen in de politiek en in de partij moeten zien te vergroten en moest 'kompromisloos' opkomen voor de rechten van minderheden. De partij zou moeten uitdragen dat 'de etnische minderheden steun verdienen' en dat 'de Centrumpartij een verwerpelijke partij is, en onzinnige en diskriminerende oplossingen suggereert'. Ze zou zich moeten inzetten voor het verbieden van partijen die aanzetten tot racisme en vreemdelingenhaat, maar zolang de rechter de CP niet had verboden zou ze zich verre moeten houden van agressie, provocaties en het onmogelijk maken van vergaderingen. In het rapport van de commissie klonk zo nadrukkelijk de angst door dat de PvdA betrokken zou raken bij een te agressieve campagne tegen de CP. Het PvdA-partijbestuur nam het rapport van de commissie-Stuiveling over¹¹ en een uitgebreide samenvatting verscheen in het partijblad *Voorwaarts*.¹² Verder stelde het partijbestuur een lange lijst met aanbevelingen op over de bestrijding van opkomend racisme en de CP, bestemd voor de afdelingen.¹³

Ook andere partijen overlegden intern over de vraag hoe met de CP om te gaan. De CDA-fractie sprak hier half september 1982 over. Afsproken werd om die partij niet op een bijzondere manier te behandelen. Een boycot zou geen nut hebben; die zou er maar voor zorgen dat CP een martelaarsrol zou krijgen en dat wilde het CDA

niet. Moties van de CP zouden niet worden ondersteund; men ging ervan uit dat de linkse partijen en de VVD dat ook niet zouden doen.¹⁴ Ook in de fractie en het bestuur van de VVD kwam half september 1982 de houding ten opzichte van de CP aan de orde. Omdat de CP niet verboden was, wilde de VVD die partij net als elke andere partij behandelen en was men bereid Janmaat zakelijk te benaderen als hij tenminste geen onzin praatte.¹⁵ De PvdA besteedde in het eerste jaar dat Janmaat in de Kamer zat intern veel meer aandacht aan de CP dan CDA en VVD, en wilde de CP negeren en isoleren, terwijl de beide andere partijen voor een zakelijke benadering waren. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de PvdA zich sterk betrokken voelde bij de problemen van racisme en discriminatie. En daarnaast speelde wellicht een rol dat de PvdA meer dan die andere partijen de CP als een potentiële concurrent zag; veel van de stemmen op de CP in september 1982 kwamen uit de oude wijken van de grote steden en die hadden daarvoor PvdA gestemd.¹⁶

Meteen na de verkiezingen van 1982 begon er ook tussen de partijen een discussie over de vraag hoe in de Kamer met de CP om te gaan. Rond de toetreding van Janmaat tot de Kamer op 16 september 1982 maakten ze de informele afspraak om hem zoveel mogelijk te negeren en moties van de CP niet te ondertekenen.¹⁷ Ze stelden zo in de praktijk een cordon sanitaire¹⁸ in tegen de CP. Het Kamerlid Krajenbrink (CDA) beschreef een jaar later de sfeer in 1982: 'We waren in verlegenheid gebracht. Er stonden demonstranten op het Binnenhof, en de politici moesten ook wat doen. Er was die sfeer van: de duivel steekt zijn kop weer op. Dus toen is die – onofficiële – afspraak gemaakt om Janmaat te negeren.'¹⁹ Er waren overigens ook Kamerleden die al in 1982 pleitten voor een zakelijke benadering van de CP; de VVD'er Joekes zei dat hij Janmaat niet anders zou behandelen dan andere Kamerleden en de CDA'er Eversdijk vroeg zich af: 'Wat koop je voor pesterij?'²⁰ Maar in de praktijk overheersten negeren en isoleren.

In verschillende West-Europese landen legden in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw de andere partijen een cordon

sanitaire rond een extreem-rechtse partij die in het parlement door-
drong. Dat gebeurde onder meer in België bij het Vlaams Blok, in
Frankrijk bij het Front National en in (West-)Duitsland bij diverse
extreem-rechtse partijen.²¹ De politicoloog Sofie Damen definieert
een cordon sanitaire als de afspraak om geen politieke akkoorden te
sluiten met de betrokken partij. Ze onderscheidt zes aspecten: geen
bestuursakkoorden; geen gezamenlijke wetgevende activiteiten;
geen steun vragen aan de betrokken partij bij het indienen van ei-
gen moties; geen moties indienen die gesteund worden door de be-
trokken partij; geen gezamenlijke persconferenties of verklaringen
naar de pers; en geen stemafspraken.²² Een cordon sanitaire rond
een extreem-rechtse partij heeft volgens de politicoloog Sarah de
Lange twee belangrijke functies. Ten eerste geeft het een signaal
aan kiezers en andere partijen dat die partij zich buiten de democra-
tische orde plaatst door haar standpunten. En ten tweede belem-
mert het die partij bij de uitvoering van haar beleidsvoorstellen. Het
cordon sanitaire is dus een middel om liberaaldemocratische waar-
den te waarborgen. De Lange merkt op dat het een misvatting is dat
een cordon sanitaire ook het doodzwijgen van extreem-rechtse par-
tijen impliceert. Partijen kunnen een cordon sanitaire rond een par-
tij leggen en tegelijkertijd onderkennen dat deze partij relevante
problemen signaleert. Zij zouden dan aannemelijk moeten maken
dat de oplossingen die die partij voorstelt vanuit democratische
overwegingen onacceptabel zijn. Een cordon sanitaire is volgens
haar dan ook niet ten principale ondemocratisch en betekent niet
per se een aantasting van de vrijheid van meningsuiting of de de-
monisering van extreem-rechtse partijen of politici.²³ Maar dat ligt
wel aan de wijze van uitvoering van het cordon sanitaire; het dood-
zwijgen van een partij acht De Lange ondemocratisch.

Hoe zou het cordon sanitaire tegen de CP moeten worden inge-
vuld? Het Kamerlid Andrée van Es (PSP) verwoordde het dilemma
treffend: 'Bestrijden we de Centruumpartij in de Kamer door demon-
stratieve akties, waardoor we hem iedere keer weer publiciteit be-
zorgen, en misschien nieuwe aandacht? Of negeren we hem alleen
maar, waardoor hij geen publiciteit krijgt, maar waardoor zijn taal

onweersproken blijft?’²⁴ Dit dilemma zou tot 1998 de bestrijding van de CP en CD blijven domineren. Vooralsnog overheersten echter het negeren en isoleren. Zodra Janmaat in 1982, en ook nog wel in 1983, tijdens plenaire vergaderingen in de Kamer het woord nam stonden alle andere parlementariërs op en verlieten ze de zaal om vervolgens via de interne omroep te blijven luisteren.²⁵

De andere partijen besteedden zo in het eerste jaar dat Janmaat in de Tweede Kamer zat niet of nauwelijks aandacht aan de CP en haar gedachtegoed. Slechts een enkele keer kwam het in de plenaire vergadering tot een botsing. Dat was het geval toen Janmaat, naar aanleiding van de versterking door antifascisten van een CP-congres in het Amsterdamse Krasnapolsky-hotel, eind december 1982 in de Kamer vragen stelde aan de minister van Binnenlandse Zaken.²⁶ PPR-Kamerlid Lankhorst gebruikte dit debatje voor een felle aanval op de CP, waarbij hij onder meer zei dat '[v]elen [...] diep bezorgd [zijn] over de standpunten die onder andere door de Centruumpartij worden verkondigd. [...] Groepen worden tegen elkaar opgezet, de vreemdelingenhaat wordt aangewakkerd en de problemen van integratie en samenleven worden niet kleiner, maar groter gemaakt.’²⁷

De strategie van het negeren kende echter zijn beperkingen; soms ontkwamen de andere partijen er niet aan te reageren. Dat bleek bijvoorbeeld bij de naturalisatiedebatten van 23 en 29 juni 1983. Tot en met 1984 werden voorgenomen naturalisaties als wetsvoorstel voorgelegd aan de Tweede Kamer.²⁸ Gebruikelijk was dat dergelijke wetsvoorstellen hamerstukken waren. Omdat de CP kritisch stond ten opzichte van naturalisaties wilde Janmaat ze echter inhoudelijk behandelen.²⁹ Na bestudering van de wetsvoorstellen en de dossiers was hij tot de conclusie gekomen dat er veel mis was. En daarin stond hij niet alleen; ook CDA en VVD hadden half juni 1983 in de Eerste Kamer kritische vragen gesteld over de te soepele toepassing van de richtlijnen.³⁰ Volgens Janmaat voldeden de naturalisatievoorstellen in veel opzichten niet aan de wettelijke vereisten. Verder had hij veel kritiek op de vaste commissie voor Naturalisaties van de Tweede Kamer en op haar voorzitter, mevrouw Haas-Berger (PvdA).³¹ Op 23 juni 1983 stond er een aantal

naturalisaties op de agenda van de Kamer en Janmaat greep die gelegenheid aan om deze wetsvoorstellen stuk voor stuk te behandelen en zo – voor een lege Kamer, alle andere Kamerleden behalve de voorzitter hadden de vergaderzaal verlaten – zijn punt te maken.³² In zijn autobiografie schreef hij: ‘Tijdens het debat breng ik de vele tekortkomingen van de voorstellen aan het licht. Ik besteed ook veel aandacht aan de gevallen waarin vreemdelingen, door in de dossiers genoemde feiten en antecedenten, in het geheel niet voor het Nederlandschap in aanmerking komen. Personen met schandalige antecedenten worden ter naturalisatie door de regering voorgedragen. Staatssecretaris Korte-van Hemel heeft geen verdediging.’³³ Kamervoorzitter Dolman (PvdA) had tijdens het debat grote moeite om Janmaat in het gareel te houden; hij riep hem meermaalen op zich bij zijn onderwerp te houden en liet hem een aantal keer zijn woorden terugnemen.³⁴ De Kamer stemde na het debat in met de voorgestelde naturalisaties; de CP was – uiteraard – tegen. De media deden uitgebreid verslag van het debat. De televisierubriek Den Haag Vandaag (NOS) zond Janmaats optreden uit en de kranten deden er verslag van. Enkele Kamerleden, de CDA’er Gualthérie van Weezel en de VVD’er Korthals, bekenden op televisie dat ook zij twijfels hadden bij onderdelen van het gevoerde naturalisatiebeleid.³⁵

De Kamercommissie en staatssecretaris Korte-van Hemel (CDA) besloten nu om Janmaat in een volgend debat over een aantal naturalisaties toch maar van repliek te dienen; het negeren van Janmaat deed meer kwaad dan goed. Op 29 juni vond dit debat plaats, nu voor een volle zaal.³⁶ Mevrouw Haas-Berger kreeg de kans uit te leggen dat haar commissie de naturalisatievoorstellen wél zorgvuldig behandelde. Zij beschuldigde Janmaat van het uit hun verband halen en overdrijven van individuele gevallen.³⁷ De Kamer was het met haar eens en nam de wetsvoorstellen aan, met de CP tegen enkele naturalisatievoorstellen. Opmerkelijk is overigens dat eind oktober 1983 de voorzitters van de VVD en D’66 in een besloten overleg opmerkten dat Janmaat gelijk had bij de naturalisatiedebatten: de zaken werden niet zorgvuldig getoetst.³⁸ Deson-

danks stemden ook deze partijen voor alle wetsvoorstellen.

Janmaat voelde zich de winnaar van deze debatten, omdat hij de andere Kamerleden had gedwongen aanwezig te zijn als hij sprak. In zijn bijdrage op 29 juni zei hij: 'De debatten inzake naturalisaties tussen Staatssecretaris Korte-van Hemel en mij hebben in ieder geval een positieve uitwerking. Allereerst omdat de kamerleden het kinderachtige gedrag om allemaal weg te lopen als ik spreek, hebben verlaten. Dat wordt veelal in de kleutertijd gedaan, maar dat hoort niet in het parlement thuis.' En verder zag hij een positieve ontwikkeling bij de behandeling van de naturalisatiedossiers, omdat 'sinds de Centruumpartij verzoeken om naturalisatie tot onderwerp van debat in de Kamer maakt, er op het Ministerie van Justitie veel meer aandacht wordt besteed aan de dossiers'.³⁹ Een ontwikkeling die hij natuurlijk graag op het conto van zijn partij schreef.

Dat de strategie van het negeren zijn beperkingen had, bleek ook bij het debat over de Ontwerp Minderhedennota, in februari en maart 1984. In dat debat, gehouden in vijf Uitgebreide Commissievergaderingen, konden de andere fracties, anders dan in een plenair debat, Janmaat niet negeren en moesten ze wel met hem in debat gaan.⁴⁰ Janmaat roerde zich flink tijdens deze vergaderingen. Hij interrompeerde voortdurend andere Kamerleden, met name die van PvdA, CDA en VVD, en de bewindslieden en dat riep flinke irritaties op. Toen Janmaat tijdens een vergadering voor de zoveelste keer interrompeerde werd het VVD'er Hermans te gortig. Hij verweet Janmaat de problemen vergaand te versimpelen: 'U tracht het steeds zo voor te stellen dat alles vreselijk eenvoudig op te lossen is. Als dat het geval zou zijn, hadden wij met elkaar, u ook, niet zo'n moeite met het oplossen van deze problemen.'⁴¹

Het negeren en isoleren had dus ook zijn nadelen. Veel partijen waren overigens medio 1983 al aan het opschuiven in hun benadering van de CP. Niet de CPN en de PSP; die verlieten nog steeds de Kamer als Janmaat aan het woord was. De VVD en het CDA waren echter voor een 'correcte bejegening' van de CP, waarmee ze waarschijnlijk bedoelden dat ze gewoon in debat wilden gaan met die

partij. Beide partijen verwachten vooral heil van het langetermijnbeleid van het kabinet-Lubbers – dat moest de voedingsbodem voor de CP wegnemen – en bleven vertrouwen op het oordeelsvermogen van de burgers – die zouden niet en masse naar de CP overlopen.⁴² De PPR was tot het inzicht gekomen dat negeren alleen niet werkte: ‘Uiteindelijk zullen we – in de Tweede Kamer – toch een debat met Janmaat aan moeten gaan. Op die wijze kunnen we zijn ideeën ontmantelen.’⁴³ En ook binnen de PvdA-fractie begon men medio 1983 te twifelen en gingen er stemmen op om Janmaat stevig van replek te gaan dienen, ‘omdat als niemand Janmaats beweringen ontzenuwt *in de buurten* de indruk kan ontstaan dat hij dús wel gelijk kan hebben’.⁴⁴ Het Kamerlid Schelto Patijn (PvdA), volgens *de Volkskrant* ‘één van de breinen achter de strategie van het Zwijgen’, vond eind september 1983 dat de PvdA-fractie moest stoppen met het negeren van Janmaat. Hij zou rustig en zakelijk moeten worden weersproken; aangetoond zou moeten worden dat ‘mensen in de problemen’ van de CP niets te verwachten hadden. En als de CP discriminerende of beledigende opmerkingen maakte, zouden die ‘fel aan de kaak [...] gesteld’ moeten worden.⁴⁵ Verder was Patijn tegen het vormen van één breed front tegen Janmaat.⁴⁶ Dat laatste waarschijnlijk om te voorkomen dat Janmaat zich als underdog kon positioneren. Het partijbestuur van de PvdA wilde nu juist wél een breed front tegen de CP. Eind 1983 schreef het partijbestuur dat er contacten waren met ‘bijna alle andere partijen’. Hierbij was afgesproken dat de CP in het parlement op een koele, correcte manier zou worden benaderd en dat er geen partijpolitiek gekissebis zou zijn als de CP in het geding was.⁴⁷

Het PvdA-partijbestuur doelde hier op twee informele en vertrouwelijke overleggen, een van alleen de progressieve partijen en een van alle ‘democratische’ partijen, waar die partijen probeerden hun optreden tegenover de CP op elkaar af te stemmen. De behoefte aan zo’n overleg was waarschijnlijk ontstaan na de verkiezingsoverwinning van de CP in Almere op 21 september 1983. Velen waren daarvan geschrokken en het debat over de bestrijding van de CP ging in een hogere versnelling. vvd-voorzitter Jan Kamminga deed

een paar dagen later een oproep om de CP nu echt te gaan bestrijden. De strategie van het negeren, het doodzwijgen, had volgens hem gefaald; nu moest 'het masker van de Centruumpartij' worden afgetrokken.⁴⁸ Andere partijen, waaronder PvdA en CDA, reageerden positief op het vvd-voorstel. PvdA-voorzitter Max van den Berg deed dit vertoon van eendracht echter weer teniet door een verband te suggereren tussen de politiek van het kabinet-Lubbers en de groei van de CP; hij verweet de regering door de zware bezuinigingen een voedingsbodem voor de CP te creëren.⁴⁹ Het vervolgens losbarstende gekissebis tussen vvd en PvdA droeg natuurlijk weinig bij aan de bestrijding van de CP.

Het eerste overleg, de werkgroep racisme van het progressief partijenoverleg – bestaande uit vertegenwoordigers van PvdA, CPN, PSP en PPR – is in het najaar van 1983 een drietal keer bij elkaar geweest, daarna waarschijnlijk niet meer.⁵⁰ In een notitie deed de werkgroep aanbevelingen voor een gezamenlijke antiracismestrategie van de progressieve partijen. Het tweede overleg, dat van alle 'democratische' partijen – alleen de GPV en de RPF wilden niet meedoen; de SGP wel – kwam vanaf oktober 1983 regelmatig bijeen om te praten over de vraag hoe om te gaan met de CP; na enkele vergaderingen werd dit overleg aangeduid als het 'racismeoverleg'. Men wilde tot een gezamenlijke aanpak komen op een zo breed mogelijke basis, ook met maatschappelijke organisaties. Verder wilden de partijen overleggen over het verloop van de debatten over de Minderhedennota die in het voorjaar van 1984 zouden plaatsvinden. Ze waren eropuit die debatten zonder gekissebis – daar kon de CP alleen maar van profiteren – te laten verlopen.⁵¹ De meeste partijen ervoeren dit besloten overleg als zeer nuttig: 'Er is maar één manier om afglijden naar een anti-buitenlandersprogramma te voorkomen, namelijk door daar buiten de publiciteit heel open, eerlijk en direct over te spreken.'⁵² Aangenomen mag worden dat het racismeoverleg na het vertrek van Janmaat uit de Kamer in 1986 niet meer bijeengekomen is.⁵³

Janmaat juichte het voornemen van de andere partijen om hem na 'Almere' van repliek te gaan dienen toe: 'We worden [zo] uit de

sfeer gehaald van het niet deugen. Het taboe om over het probleem van de minderheden in de Kamer te spreken zal worden doorbroken.' En dat zou in zijn ogen de verdere groei van zijn partij alleen maar ten goede komen.⁵⁴ Ook uit een provocerend briefje dat hij begin oktober 1983 aan zijn collega-Kamerleden schreef bleek dat hij hoopte op een politiek debat: 'Woordvoerders van verschillende partijen roepen op de Centruumpartij te "ontmaskeren", nu dood-zwijgen niet schijnt te helpen. Tegen open en eerlijke bestrijding van onze beginselen en doeleinden kan uiteraard geen bezwaar zijn.' Hij wilde het debat wél op een hoger niveau brengen, schreef hij, en dat 'moet toch niet zo'n moeite zijn voor een kamer vol deskundigheid'.⁵⁵ Het zelfvertrouwen van Janmaat was na de verkiezingsoverwinning in Almere en door de gunstige peilingen duidelijk gegroeid.

In oktober 1983 tijdens de Algemene Beschouwingen openden de fractieleiders van CDA, PSP, CPN, PPR en EVP de aanval op de CP. De CDA'er De Vries verwees in zijn inbreng naar spanningen in de samenleving door de immigratie. Een gezamenlijke kruistocht van antiracistische partijen tegen de CP zou die niet oplossen. Het ging in zijn ogen om het bespreekbaar maken van de problemen en het verminderen van de spanningen. Op een vraag van Janmaat merkte hij op dat een democratische partij niet zou moeten inspelen op racistische gevoelens in de samenleving, maar op een constructieve en positieve wijze de aandacht op de problemen zou moeten vestigen. Ook de kleine linkse partijen vielen de CP aan, waarbij de PSP en de CPN tevens de regering(spartijen) op de korrel namen. Opvallend was dat Janmaat alleen reageerde op het CDA; de kleine linkse partijen vielen hem feller en harder aan, maar die negeerde hij.⁵⁶

Ook het door Janmaat aangevraagde interpellatiedebat half mei 1984 over de verstoring van een CP-congres in Boekel grepen de meeste partijen aan om zware kritiek te uiten op het gedachtegoed van de CP. Met name Lankhorst (PPR) trok fel van leer. Hij refereerde onder meer aan de kort daarvoor uitgelekte conceptnota van de CP 'Nederland voor de Nederlanders' met daarin de noodweertheorie.⁵⁷ Hij zei dat de PPR geweld, ook tegen de CP, afkeurde en dat het

goed zou zijn als Janmaat dat ook zou doen: 'Ik daag hem daartoe uit. Ik daag hem uit om hetgeen in de nota staat terug te nemen.' Verder zei hij dat de cp groepen tegen elkaar opzette, de vreemdelingenhaat aanwakkerde en de problemen van integratie en samenleving niet kleiner, maar groter maakte: 'Daarom zijn er dingen gebeurd in Boekel, die niet hadden mogen gebeuren.'⁵⁸ Bij de Algemene Beschouwingen van oktober 1984 besteedden de andere partijen weinig aandacht meer aan de cp. De conflicten binnen de cp waren toen op hun hoogtepunt en het leek kennelijk verstandig om niet te veel aandacht meer aan die partij te besteden.⁵⁹

Met name tussen oktober 1983 en medio 1984 waren er enkele Kamerdebatten, waarin de andere partijen de cp aanvielen, waarschijnlijk vooral omdat die partij het in die tijd goed deed bij enkele verkiezingen en in de peilingen. Hierbij was er overigens niet of nauwelijks sprake van debatteren, van een gedachtewisseling, met Janmaat; het ging vooral om statements van fractievoorzitters die de cp 'de waarheid' zeiden en waarschuwden voor het gedachtegoed van die partij. Nadat Janmaat in oktober 1984 uit de cp was gezet en in het parlement verderging als de groep-Janmaat besteedden de andere partijen weinig aandacht meer aan hem, waarschijnlijk omdat de cp en Janmaat kelderden in de peilingen en dus geen (potentiële) machtsfactor meer waren.⁶⁰ Bij de verkiezingen van 1986 behaalden noch Janmaats nieuwe partij, de cd, noch de cp voldoende stemmen voor een zetel.

Toen Janmaat in september 1989, nu voor de cd, terugkeerde in de Tweede Kamer reageerden veel politici weer 'ontsteld'; PvdA-leider Kok riep op tot het wegnemen van de voedingsbodem voor racisme en vreemdelingenhaat en vvd-leider Voorhoeve wilde dat de andere fracties weer één lijn tegen Janmaat zouden trekken.⁶¹ Het resultaat was dat de partijen half januari 1990 afspraken dat de cd niet zou worden uitgenodigd voor het informele overleg van de fractiesecretarissen.⁶² De PvdA-fractie wilde de cd, net als de cp in 1982, eigenlijk liever blijven negeren.⁶³ Maar de meerderheid van de fracties wilde provocerend optreden van Janmaat niet meer zonder enig

weerwoord tolereren.⁶⁴ Het besluit over het niet toelaten van de CD tot het secretarissenoverleg viel pas half januari 1990; het gevoel van urgentie was duidelijk minder dan in 1982.

Ondanks het voornemen om weerwoord te gaan bieden bleven de andere partijen toch weer twijfelen. In de praktijk kwam het erop neer dat ze de CP vooral negeerden, totdat men het gevoel kreeg dat dat niet langer kon. Waarschijnlijk als gevolg van het succes van de CD bij de gemeenteraadsverkiezingen van dat jaar kwam de vvd'er Wiebenga in mei 1990 met het plan om de CD met argumenten te gaan bestrijden. Het negeren had niet gewerkt, vond hij. CDA en PvdA waren daartegen; het CDA omdat Janmaat niets zinnigs zei waarop gereageerd kan worden, en de PvdA omdat die bang was dat Janmaat in de rol van underdog zou worden gedrongen.⁶⁵ Dat men zich binnen de PvdA wel zorgen maakte over de opkomst van de CD blijkt uit het instellen in 1990 van de commissie-Rombouts. Die had als primair doel het actualiseren van het minderhedenbeleid, maar hield zich ook bezig met het ontwikkelen van voorstellen voor het bestrijden van discriminatie. De commissie zag het bestaan van 'racistische partijen', zowel in Nederland als elders in West-Europa, als een 'hardnekkig fenomeen': 'Ook een deel van de traditionele PvdA-achterban heeft afgelopen jaren CP/CD gestemd.' Bij de bestrijding van discriminatie wilde de commissie zwaar inzetten op justitiële vervolging.⁶⁶

Vanaf het begin van de jaren negentig begon de manier waarop in de politiek het debat over het minderhedenbeleid werd gevoerd te veranderen en de vvd nam daarbij het voortouw. Het onderwerp kwam in de jaren tachtig regelmatig in de Tweede Kamer aan de orde, maar men was wel vaak omzichtig om de CP en later de CD niet in de kaart te spelen.⁶⁷ Die omzichtigheid paste ook bij de neiging die de gevestigde partijen hadden om het minderhedenbeleid te depolitiseren.⁶⁸ vvd-fractievoorzitter Bolkestein doorbrak begin september 1991 deze consensus met een rede genaamd 'De integratie van minderheden' op een congres van de Liberale Internationale in Luzern; enkele dagen later werd die rede gepubliceerd in *de Volkskrant*.⁶⁹ De kern van Bolkesteins boodschap was dat het min-

derhedenbeleid zich nu volledig zou moeten richten op integratie.⁷⁰ Dat was, zei hij, 'zo'n moeilijk probleem dat het alleen met durf en creativiteit kan worden opgelost. Voor vrijblijvendheid noch taboes is daarbij ruimte. Er is een groot debat nodig waaraan alle politieke partijen deelnemen, over wat mag en wat kan, wat moet en wat anders dreigt.'

Minister Dales (PvdA) van Binnenlandse Zaken pakte de handschoen op en organiseerde een 'nationaal debat' over het minderhedenbeleid dat eind 1991, begin 1992 plaatsvond en waarbij veel politieke en maatschappelijke organisaties betrokken waren.⁷¹ Het 'nationaal debat' vond zijn afsluiting in een debat dat de Tweede Kamer eind september 1992 voerde aan de hand van een rapportage over de integratie van minderheden.⁷² Mevrouw Dales verklaarde tijdens dit debat geen alternatief te zien voor het gevoerde integratiebeleid. Minderheden moesten volgens haar zelf invulling geven aan de integratie en dat legde hun verplichtingen op, en Nederlanders zouden zich medeverantwoordelijk moeten voelen.⁷³ De woordvoerders van de verschillende partijen vonden het winst dat er open over de problemen bij de integratie van minderheden was gesproken.⁷⁴

Janmaat speelde een merkwaardige rol in dit Kamerdebat dat voor hem toch belangrijk zou moeten zijn. Bij het debat in eerste termijn, waar de Kamerleden hun standpunten naar voren konden brengen, was hij afwezig, terwijl hij eerder die dag wel in de Kamer was. Bij de tweede termijn was hij er wel en diende hij een motie in.⁷⁵ Zijn collega-Kamerleden peperden hem zijn gedrag flink in: bij de eerste termijn van het debat afwezig zijn en dan in de tweede termijn het hoogste woord willen voeren. Janmaat verweerde zich zwakjes. Hij zou niet aanwezig zijn geweest, omdat het debat was vervroegd, maar hij had wel naar het debat geluisterd, thuis: 'Het is volstrekt verkeerd te doen alsof de CD met opzet weg zou blijven, zeker als het over dit onderwerp gaat.' Het is opmerkelijk dat Janmaat een motie kon indienen; dat was een breuk in het vigerende cordon sanitaire. Krajenbrink (CDA) en Van Middelkoop (GPV), die met de VVD en de RPF het indienen van de motie ondersteunden,

zeiden ter toelichting dat Kamerleden moties moesten kunnen indienen; ze zeiden er wel bij het niet eens te zijn met de inhoud van de motie.⁷⁶ Dit was Janmaats tweede motie; eerder had hij een motie ingediend tijdens zijn interpellatie naar aanleiding van de gebeurtenissen in Boekel in 1984.⁷⁷

Mede door de grote politieke en media-aandacht voor het minderhedendebat⁷⁸ begon vanaf 1992 de aanhang van de CD flink te groeien, althans in de peilingen. Begin april 1993 zei 4 procent van de geënquêteerden op de CD te gaan stemmen; omgerekend betekende dat zes Kamerzetels.⁷⁹ Eind 1993 stond de CD in de peilingen op 5 procent, wat omgerekend zeven of acht zetels zou betekenen.⁸⁰ De andere partijen begonnen nu nerveus te worden en gingen weer praten over een aanpassing van de strategie tegen de CD. In een discussie met Kamerleden en wetenschappers in maart 1993 bleef het nog bij een herhaling van de bekende standpunten uit de jaren tachtig. De een zei dat je niet kon blijven weglopen als Janmaat in de Tweede Kamer wat ging zeggen; de ander zei dat een discussie met Janmaat zijn standpunten zou legitimeren; en een derde dat een discussie met Janmaat nauwelijks mogelijk was omdat hij chaotisch was en er steeds andere onderwerpen bij haalde. Enkelen pleitten voor een confrontatiestrategie; de opvattingen van de CD zouden moeten worden ontmaskerd.⁸¹ Een maand later, in april 1993, maakten woordvoerders van de overige partijen tijdens een forumbijeenkomst afspraken: men zou Janmaat in Kamerdebatten weerwoord gaan bieden.⁸²

In het debat over de Voorjaarsnota in mei 1993 voegde Groen-Links-fractievoorzitter Lankhorst de daad bij het woord. Hij verweet Janmaat ongenueanceerd te zijn, haat te zaaien tussen bevolkingsgroepen en niet te willen bijdragen aan een echte oplossing van de problemen. Hij kreeg daarbij, ondanks de gemaakte afspraken, weinig tot geen steun van zijn collega's.⁸³ Bij de Algemene Beschuwingen in september 1993 zocht Lankhorst wederom de confrontatie en noemde hij Janmaat bekrompen en een racist. Toen Janmaat bezwaar maakte tegen de kwalificatie 'racist' kreeg hij nota bene

applaus van de publieke tribune. Lankhorst zei daarop: ‘Al die jaren dat de heer Janmaat hier zit, heeft hij nog nooit een voorstel gedaan om de vraagstukken wat kleiner te maken, om de problemen op te lossen, om mensen bij elkaar te brengen. [...] Dat neem ik hem buitengewoon kwalijk.’ Weer kreeg hij weinig steun van zijn collega’s.⁸⁴ In oktober 1993 kwam het, tijdens de behandeling van de begroting van het ministerie van LNV, nog tot een scherp debat tussen de PvdA’er Huys en Janmaat. Janmaat zei dat Huys’ verhaal – deze pleitte voor financiële verschuivingen op de LNV-begroting – op hem overkwam als een ‘goedkope verkiezingsstunt’ en vroeg hem of hij bereid was geld vrij te maken voor de land- en tuinbouw door te korten op de gelden voor de opvang van asielzoekers. Op de publieke tribune reageerden de aanwezige boeren en tuinders enthousiast. Huys was verontwaardigd en noemde Janmaat een racist. Janmaat was erg tevreden over zijn optreden in dit debat en noemde het in zijn autobiografie ‘de meest ophefmakende interruptie uit mijn Kamerlidmaatschap’.⁸⁵ Hij leek vooral tevreden over de – door hem doelbewust opgeroepen – reacties van de boeren en tuinders op de publieke tribune.

Er was dus (wederom) – zo bleek begin 1994 – niet veel terechtgekomen van de afspraken om Janmaat weerwoord te gaan bieden. Volgens Lankhorst werkte de strategie van het negeren echter niet meer; Janmaat verwoordde de onlustgevoelens van Nederland en daarover moest je praten.⁸⁶ Anderen in de Tweede Kamer deelden deze conclusie; zo viel de vvd’er Dijkstal Lankhorst bij⁸⁷ en kwam ook een cda-conferentie tot dezelfde conclusie.⁸⁸ En wederom klaagden Kamerleden dat zo’n confrontatiestrategie nog niet zo eenvoudig was; ze vonden het lastig om grip op Janmaat te krijgen. De PvdA’er Lilipaly, voorzitter van de vaste Kamercommissie voor minderheden, gaf toe geen antwoord te hebben, ‘maar wie heeft dat wel’. En vervolgens kwam hij met de gebruikelijke lijst van klachten: Janmaat komt nooit op vergaderingen; als je met hem wil argumenteren gaat hij daar niet op in; hij speelt alleen in op gevoelens van mensen. Wel was iedereen in de Kamer het erover eens dat het negeren van Janmaat niet meer werkte. De meeste Kamerleden

hadden een voorkeur voor zakelijk argumenteren met Janmaat, maar dat was lastig, zei Dijkstal: 'Het probleem is dat argumenteren met hem heel moeilijk is, want hij debatteert zo chaotisch.' Lankhorst geloofde nog het meest in de strategie 'waarbij het publiek steeds duidelijk wordt gemaakt dat wat Janmaat zegt onzin is, maar dat je zelf wel op hun problemen wil ingaan'.⁸⁹ *Vrij Nederland* concludeerde in januari 1994 dat de Kamerleden er nog steeds niet uit waren: Janmaat doodzwijgen wilden ze niet meer, maar de stap naar de confrontatie hadden de meesten nog niet gezet.⁹⁰

In januari 1994 vonden er enkele incidenten plaats die de stemming in de Tweede Kamer ten opzichte van Janmaat sterk verbitterden. Die deed uitspraken bij het plotselinge overlijden van de minister van Binnenlandse Zaken mevrouw Dales (PvdA) op 10 januari 1994 en over minister van Justitie Hirsch Ballin (CDA) in een interview in *Elsevier* een paar weken later die tot grote verontwaardiging leidden.⁹¹ Voor de andere partijen in de Tweede Kamer waren deze uitspraken de druppel die de emmer deed overlopen. Op 24 januari ondertekenden de fractievoorzitters van CDA, PvdA, vvd, GroenLinks, D66, RPF, GPV en SGP een verklaring waarin ze de uitlatingen van Janmaat verwierpen en zeiden niet meer op hem te zullen reageren: 'Janmaat heeft zich buiten elke politieke discussie gesteld.'⁹²

Na de Tweede Kamerverkiezingen van 1994, die voor de CD succesvol waren verlopen, hoewel het aantal zetels minder steeg dan gehoopt, kreeg Janmaat versterking van twee partijgenoten, Wil Schuurman – die tevens zijn levenspartner en vanaf 1996 zijn echtgenote was – en Cor Zonneveld. Na het overlijden van Zonneveld eind 1997 volgde Wim Elsthout hem op. Opmerkelijk is dat in 1994 het cordon sanitaire tegen de CD iets werd versoepeld. De andere partijen lieten de CD toe tot het informele overleg van fractiesecretarissen. GroenLinks en PvdA waren tegen, maar de andere partijen waren voor.⁹³ De partijen hadden ook besloten in het vervolg assertiever te gaan reageren op uitlatingen van de CD.⁹⁴ Dat heeft overigens niet geleid tot grote activiteit van de Kamer; in tegenstelling tot

de jaren daarvoor zijn er geen voorbeelden van Kamerleden die Janmaat onder handen namen. Nog een opmerkelijk punt tot slot: in 1997 weigerde Janmaat zijn bijdrage in de eerste termijn van de Algemene Beschouwingen uit te spreken; hij wenste niet te spreken voor een zaal zonder Kamerleden en met slechts enkele ministers – het was vlak na de dinerpauze. In een gesprek met Kamer voorzitter Bukman kreeg hij nog het aanbod zijn eerste termijn later tijdens de vergadering uit te spreken, maar voor hem hoefde het niet meer.⁹⁵ Wellicht had Janmaat er na dertien jaar geen zin meer in om voor een lege Kamer te spreken.

Sociaal isolement

De cp en cd zaten in de Tweede Kamer niet alleen in een politiek, maar ook in een sociaal isolement. De andere partijen meden Janmaat als de pest. Kamerleden probeerden zo weinig mogelijk met hem in contact te komen. Hij kreeg in de vergaderzaal van de Kamer een bankje voor zich alleen, omdat niemand naast hem wilde zitten. Kamerleden vroegen zich af of ze voor hem de deur moesten openhouden als hij achter hen liep.⁹⁶ Ook in de informele sfeer, in de koffiekamer of in de leeszaal van de Tweede Kamer, negeerden de andere Kamerleden hem.⁹⁷ Hij had zo nauwelijks contacten met de andere Kamerleden. Zelf zei hij daarover: 'Ik heb geen collega's, wel 149 tegenstanders die ons land willen afbreken.'⁹⁸ De eerste vier jaar kreeg hij naar eigen zeggen maar van twee Kamerleden een hand, van Kamervoorzitter Dolman en van de vvd'er Voorhoeve. Volgens Janmaat draaiden er in die periode wel enkele Kamerleden bij, zoals de vvd'er Nijpels die 'heel vriendelijk' was als hij hem in het restaurant aansprak, vooral toen de cp in de peilingen omhoog schoot.⁹⁹ Janmaat zei in 1988 dat hij geen last had van de sfeer van kilte en verguizing op het Binnenhof: 'Ik kan daar zeer goed tegen.'¹⁰⁰ Na zijn terugkeer in de Kamer in 1989 veranderde er niet zoveel. Dat blijkt uit het volgende voorval. Erik Jurgens (PvdA) vertelde dat ook Janmaat hem in 1990 na zijn beëdiging als Kamerlid feliciteerde. Na afloop kreeg hij daar kritiek op van fractiegenoten; je geeft iemand als Janmaat toch geen hand. Daar was

Jurgens het niet mee eens: collega's zijn collega's.¹⁰¹ Janmaat ging er prat op dat hij wel goed contact had met de medewerkers van de Tweede Kamer.¹⁰² In zijn autobiografie claimde hij dat zij achter de gordijnen stonden te luisteren als hij aan het woord was, totdat de Kamervoorzitter dat verbood.¹⁰³ Dit paste natuurlijk mooi in het populistische verhaal van de CP en CD; de Kamerleden en hun voorzitter – de 'elite' – versus de Kamermedewerkers – het 'volk'.

Het sociaal isoleren van Janmaat en de CP en later de CD had ook een wrange kant. Dat bleek na Kedichem, waar in 1986 antifascisten een vergadering van de CP en CD met veel geweld verstoorden en Wil Schuurman – toen medewerker van de CD-fractie – zwaargewond raakte. Noch Janmaat noch Schuurman hoorde toen iets van de andere Kamerleden of van de voorzitter. Janmaat was daar zeer verbolgen over.¹⁰⁴ In de jaren daarna volgden de perikelen over de huisvesting van de CD in het Kamergebouw en over de parkeerplek.¹⁰⁵ De CD vroeg voor Schuurman in verband met haar invaliditeit een voorziening in de parkeergarage van de Kamer. In zijn autobiografie schreef Janmaat: 'Het is ondoenlijk Willy Schuurman naar boven te rijden in haar rolstoel via de auto-uitgangen. Er is wel een lift in de garage voor Kamerleden, maar die is afgesloten. We krijgen daar geen sleutel van. Uit veiligheidsoverwegingen heet het. Wel mogen we de wagen op de eerste etage parkeren, maar die is opengesteld voor het publiek en is voor een langere periode onveilig, want het hoeft maar een tegenstander op te vallen en de auto zit op zijn minst onder de krassen. In vier jaar tijd is er geen oplossing via de Kamer aangedragen.'¹⁰⁶ Ook lukte het de Kamer niet om Schuurman aan een werkplek te helpen die met een rolstoel bereikbaar was. Sterker nog: nadat zij al invalide was geworden moest de CD-fractie naar een nieuwe werkplek op de zolder van het Binnenhof verhuizen. Dit zorgde ervoor dat Schuurman elke ochtend naar boven moest worden gedragen.¹⁰⁷

In april 1992 verhuisde de Tweede Kamer naar een nieuwe zaal. Na veel touwtrekken tussen de fracties over de vanuit publicitair oogpunt beste plaatsen stelde het presidium van de Kamer in maart 1992 de verdeling van de stoelen vast. Janmaat kreeg een (symbo-

lisch) plaatsje uiterst rechts in de zaal, waarbij het wellicht het meest van belang was dat deze buiten het bereik van de vaste televisiecamera was.¹⁰⁸ Bij zijn vertrek uit de Tweede Kamer in 1998 kreeg Janmaat in verband met zijn strafblad – hij had inmiddels twee veroordelingen wegens discriminatie – geen lintje¹⁰⁹, terwijl het gebruikelijk was dat Kamerleden die meer dan tien jaar in de Kamer hadden gezeten – en Janmaat was circa dertien jaar lid – een onderscheiding als ridder in de Orde van Oranje Nassau kregen. Bij zijn overlijden in 2002 herdacht Kamervoorzitter Weisglas hem in een vrijwel lege Tweede Kamer in niet meer dan zeven zinnen. Vervolgens namen de aanwezigen enkele ogenblikken stilte in acht.¹¹⁰

De manier waarop de Kamer en de andere partijen met de CP en CD omgingen contrasteerde met de in het algemeen vriendelijke verhoudingen in het parlement¹¹¹; door de scherpe politieke tegenstelling tussen de CP en CD en de andere partijen kwamen ook de persoonlijke verhoudingen onder druk te staan.

Overnemen van standpunten

Namen andere partijen standpunten van de CP of CD, al dan niet in afgezwakte vorm, over om zo die partijen de wind uit de zeilen te nemen? Politieke tegenstanders en andere critici beschuldigden in de jaren tachtig met name de VVD en het CDA er regelmatig van dat zij in de richting van die partijen opschoven met hun standpunten op het gebied van immigratie en integratie. In 1983 zagen Brants en Hoogendoorn in Nederland een ontwikkeling als in het Verenigd Koninkrijk, waar premier Thatcher de standpunten van het extreem-rechtse National Front in afgezwakte vorm overnam. Ook de Anne Frank Stichting waarschuwde hier regelmatig voor.¹¹² In oktober 1983 beschuldigde PSP'er Van der Spek de regeringspartijen CDA en VVD van het overnemen van standpunten van de CP. Hij noemde als voorbeelden het voorstel om de kinderbijslag van buitenlandse kinderen te verlagen en de steeds grotere nadruk op het remigratiebeleid: 'Het is maar een kleine stap van deze bedekte, beschaafde vormen van ongelijke behandeling naar openlijke vreemdelingenhaat.'¹¹³ Ook de media uitten zo nu en dan dergelijke beschuldigin-

gen. De *Haagse Post* schreef in september 1984 dat de vvd uit zou zijn op cp-kiezers en noemde – net als de rsp – als voorbeeld het woonlandbeginsel voor de kinderbijslag. vvd-fractievoorzitter Nijpels wierp deze aantijging verre van zich: ‘Het feit dat de cp ergens voor is, is voor mij geen reden om vervolgens tegen te zijn.’¹¹⁴ De vraag is of deze beschuldigingen aan het adres van cda en vvd hout snijden. Dergelijke beschuldigingen lijken goed te passen in de politieke strijd tegen het kabinet-Lubbers. Ook Lankhorst (ppr, later GroenLinks) was, terugkijkend, van mening dat er geen sprake was van het overnemen van standpunten van de cp in de jaren tachtig.¹¹⁵

Was er in het begin van de jaren negentig bij het door Bolkestein (vvd) gestarte minderhedendebat sprake van het overnemen van standpunten, nu van de cd? Zelf vond Bolkestein – terugkijkend in 1999 – van niet. Hij zei dat hij bepaalde uitspraken deed omdat hij dat zo vond en niet alleen om er electorale munt uit te slaan. Hij noemde zichzelf geen populist, maar zei als politicus wel rekening te houden met gevoelens die onder het volk leven. Hij kreeg soms steun van de cd, maar ‘[i]k zei wat ik te zeggen had – of Janmaat me bijviel of niet’. Verder zei hij: ‘Sinds ik met het minderhedendebat begon, gingen de Centrumdemocraten in de peilingen *omlaag*. Door realistisch te zijn heb ik bewerkstelligd dat gefrustreerde kiezers hun heil niet meer bij Janmaat en de zijnen hoefden te zoeken. Het ging me om de zaak zelf. Maar dat de cd verdween, is een gunstig neveneffect van mijn optreden geweest.’¹¹⁶ Ed van Thijn – ook terugkijkend – zag het anders. Hij sloot niet uit dat Bolkestein electorale munt wilde slaan uit onlustgevoelens die bij autochtone Nederlanders leefden over immigratie. Hij wilde Bolkestein ‘absoluut geen racist’ noemen, maar vond wel dat die met vuur speelde door in dezelfde put als Janmaat te roeren. ‘Als je het hem op de persoon af vraagt, zal hij zeggen dat hij dat deed om extreem-rechts te bestrijden. Hij probeerde Janmaat de pas af te snijden door een deel van diens programma over te nemen. Maar daar moet je mee uitkijken. Je weet nooit wat je oproept.’ Van Thijn kon zich niet vinden in het minderhedendebat zoals dat door Bolkestein was geïnitieerd: ‘Het is mij te ongenueanceerd.’¹¹⁷ Het is overigens niet waar dat van-

af 1991, toen Bolkestein met het minderhedendebat begon, de cd in de peilingen omlaagging; de cd steeg vanaf begin 1992 juist sterk in de peilingen. Pas begin 1994 ging de cd in de peilingen omlaag, maar dat was waarschijnlijk mede het gevolg van uitspraken van Janmaat zelf – bij het overlijden van minister Dales en in een interview in *Elsevier*.¹¹⁸

De vraag blijft of Bolkestein en wellicht ook anderen standpunten van de cd al dan niet in gematigde vorm overnamen. Beïnvloedt een anti-immigratiepartij de standpunten op het gebied van immigratie en integratie van de gevestigde partijen? Twee studies gaan in op deze vraag, de eerste voor de cp en de tweede voor de cd. De politicoloog Simon Otjes onderzocht of en in hoeverre nieuwe partijen – waaronder de cp – invloed hadden op de standpunten van gevestigde politieke partijen en op de thema's die zij aan de orde stelden.¹¹⁹ Hij constateerde dat de Tweede Kamer in de jaren na 1982 meer aandacht had voor het immigratie- en integratiebeleid; het hoogtepunt van die aandacht was in 1984, waarna een daling optrad. Die toenemende aandacht kan volgens hem zijn veroorzaakt door de toetreding van de cp tot de Tweede Kamer, terwijl een andere mogelijke verklaring zou kunnen zijn de behandeling van de Minderhedennota in die jaren. Otjes constateerde tot slot dat de cp nauwelijks invloed had op de programma's van andere partijen.¹²⁰

De politicoloog Amber Jane Davis onderzocht de vraag of een anti-immigratiepartij de standpunten op het gebied van immigratie en integratie van de gevestigde partijen beïnvloedt voor Nederland, Vlaanderen en het Verenigd Koninkrijk op basis van de partijprogramma's uit de jaren 1987 tot en met 2010. Zij kwam voor Nederland tot de conclusie dat de gevestigde partijen, met name cda, vvd en PvdA, de neiging hadden hun standpunten op het gebied van immigratie en integratie te depolitiseren, omdat ze op dat punt intern verdeeld waren. Daarnaast waren ze geneigd te komen met voorstellen voor een relatief liberaal immigratie- en integratiebeleid, tenzij een sterke anti-immigratiepartij hen 'dwong' om met voorstellen voor een meer restrictief beleid te komen. Dat laatste

gebeurde pas in 2002. De bestuurlijke praktijk in Nederland was overigens anders, constateerde Davis. De paarse kabinetten voerden met name in de jaren negentig een restrictief beleid, onder meer uitmondend in de Vreemdelingenwet van 2000. Zij concludeerde dat de cd, omdat die partij zo klein was, waarschijnlijk weinig invloed heeft uitgeoefend op het Nederlandse immigratie- en integratiebeleid.¹²¹

De beschuldigingen, met name aan het adres van cda en vvd, van het overnemen van standpunten van de cp en cd lijken dus niet terecht en speelden waarschijnlijk vooral een rol in de politieke strijd. De neiging van de grote politieke partijen om het immigratie- en integratiebeleid te depolitiseren nam overigens in de loop van de jaren negentig geleidelijk af, mede als gevolg van het optreden van Bolkestein.

Aanpassing electorale spelregels en andere wet- en regelgeving

Nederland kent door de evenredige vertegenwoordiging en het ontbreken van een kiesdrempel een zeer open electoraal systeem. Naast het electorale systeem, geregeld in de Kieswet, zijn er nog enkele andere wetten en regelingen van belang voor politieke partijen, namelijk de Omroepwet – die regelt onder meer de radio- en televisie-uitzendingen van de politieke partijen – en de wet- en regelgeving op het gebied van de subsidiëring van politieke partijen. Is deze, en wellicht andere, wet- en regelgeving aangepast, om zo de opkomst dan wel het functioneren van de cp en cd te belemmeren?¹²²

De Kieswet regelt de verkiezingen voor de leden van de Eerste en Tweede Kamer, het Europees Parlement, Provinciale Staten en gemeenteraden. In 1981, toen de cp voor het eerst meedeed aan Tweede Kamerverkiezingen, was er een financiële drempel van duizend gulden per kieskring – er waren toen achttien kieskringen – en moesten er per kieskring minstens vijfentwintig handtekeningen van kiesgerechtigden onder de kandidatenlijst worden geplaatst. In de jaren tussen 1981 en 1998 vonden er diverse wijzigingen van de

Kieswet plaats. In de meeste gevallen waren dat wijzigingen die niet tegen de CP of CD waren gericht en ook geen onevenredig nadeel voor deze partijen met zich mee brachten. Het aantal handtekeningen per kieskring ging bijvoorbeeld in 1989 omlaag van vijftientig naar tien.¹²³

De wetswijziging van 1997 lijkt wél tegen de CD gericht te zijn geweest. Aan de gemeenteraads- en de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 namen zo veel partijen deel dat dat technische problemen gaf met stembiljetten en stemmachines. In de bijgestelde Kieswet ging het aantal handtekeningen weer omhoog van tien naar vijftientig per kieskring om lichtvaardige kandidaatstelling te voorkomen. Hierbij speelde bij sommige Kamerleden het oogmerk mee om de CD en andere extreem-rechtse partijen te benadelen. Zo zei Rehwinkel (PvdA) tijdens het Kamerdebat dat het 'een charmante bijkomstigheid [zou] kunnen zijn wanneer het verzamelen van een groot aantal handtekeningen voor extreme partijen een probleem is. Dat kan bijvoorbeeld gelden voor de partij van de heer Janmaat.' De vvd'er Te Veldhuis was het niet eens met deze benadering; hij noemde die 'disproportioneel' en sprak van 'gelegenheidswetgeving'.¹²⁴ Als gevolg van de gewijzigde wet kon de CD in 1998 niet in alle kieskringen aan de Tweede Kamerverkiezingen mee doen; de partij slaagde er namelijk niet in om in alle (inmiddels) negentien kieskringen voldoende handtekeningen op te halen.¹²⁵ De CD had daardoor ook geen recht op zendtijd op radio en televisie (zie hieronder). Op zich lijkt het verzamelen van vijftientig handtekeningen per kieskring niet onoverkomelijk; dat was eerder in 1982 en 1986 ook gelukt, maar wellicht was de situatie in 1998 door de toenemende partijpolitieke versplintering op extreem-rechts anders.

In de Omroepwet was in artikel 18 geregeld dat politieke partijen, die in alle kieskringen kandidatenlijsten hadden ingediend, zendtijd op radio en televisie kregen. Omdat een aantal lijsten van de CP en de NVU in 1981 ongeldig was verklaard, wilde het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM) die partijen geen zendtijd toestaan. Die spanden daarop een procedure aan bij

de Raad van State. De bestuursrechter stelde CRM in het ongelijk en de partijen kregen hun zendtijd.¹²⁶ Minister Gardeniers (CDA) kondigde daarop aan de wet 'op de kortst mogelijke termijn' te gaan wijzigen.¹²⁷ Dat gebeurde al in 1982.¹²⁸ Zendtijd was er sindsdien alleen voor die partijen die in alle kieskringen aan de verkiezingen mochten meedoen.¹²⁹ In de memorie van toelichting op de wetswijziging legde minister Van der Louw (PvdA), de opvolger van mevrouw Gardeniers, expliciet een verband tussen de uitspraak van de Raad van State in de door de CP en de NVU aangespannen zaak en de wetswijziging.¹³⁰ In een hoofdredactioneel commentaar schreef *NRC Handelsblad* dat deze 'schielijke wetswijziging [...] een kwalijke bijmaak [achterliet] van gelegenheidswetgeving'.¹³¹ Janmaat was zich zeer bewust van het belang van deze wetswijziging; in zijn autobiografie schreef hij: 'Als de radio- en tv-zendtijd niet wordt gehaald, wordt de campagne ernstig beknot en wordt succes vrijwel uitgesloten.'¹³²

Vanaf de jaren zestig gaf de overheid financiële steun aan de fracties van alle in de Tweede en Eerste Kamer vertegenwoordigde politieke partijen; verder ontvingen de in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen vanaf de jaren zeventig subsidie voor hun neveninstellingen – meestal stichtingen – die specifieke doelen nastreefden.¹³³ Pas in 1999 kreeg de overheidssubsidiëring van politieke partijen in Nederland een wettelijke basis in de Wet subsidiëring politieke partijen.¹³⁴ In die wet werd in artikel 15 geregeld dat als een politieke partij wegens racisme of discriminatie was veroordeeld tot een onvoorwaardelijke geldboete, van rechtswege de aanspraak op subsidie verviel, dit voor een periode van één tot vier jaar, afhankelijk van de hoogte van de boete.¹³⁵ Tijdens het Kamerdebat eind juni 1998 was er brede instemming met dit deel van de wet. In het debat waren geen verwijzingen naar de CD of andere extreem-rechtse partijen, waarschijnlijk omdat die niet meer in de Kamer waren vertegenwoordigd.¹³⁶ Als de CD niet uit de Kamer zou zijn verdwenen, had deze wet goed tegen die partij kunnen worden gebruikt; ze was immers eerder veroordeeld voor discriminatie.

Partijverbod

Het debat over het verbieden van de CP en CD heeft jarenlang gevoed; telkens als die partijen ongunstig in het nieuws waren laaide het weer op. Het ging vooral om een maatschappelijk en politiek debat, maar ook om aanpassing van de wetgeving. Een extreem-rechtse partij kon tot 1986 worden verboden op grond van het Besluit Ontbinding Landsverraderlijke Organisaties uit 1944 of van artikel 15 boek 2 van het Burgerlijk Wetboek. Op basis van het Besluit werden in 1944 de NSB en in 1953 de NESB (de Nationaal Europese Sociale Beweging) verboden. In 1978 deed het Openbaar Ministerie een poging om de NVU te verbieden op grond van artikel 15 BW. Dit mislukte deels; de rechter verbood de NVU wel, maar ontbond haar niet. Hierop kwam veel kritiek, ook vanuit het IVUR-comité. Dit is een commissie van de Verenigde Naties die toeziet op de naleving van het Internationaal verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie (IVUR) uit 1966, een verdrag waaraan Nederland zich in 1967 had verbonden. De wet moest dus worden gewijzigd.

In juni 1982 stuurde minister van Justitie De Ruiter (CDA) een wetsvoorstel getiteld 'Wijziging van enige bepalingen over verboden rechtspersonen' naar de Tweede Kamer. Na veel kritiek op dit wetsvoorstel, van wetenschappelijke zijde maar ook vanuit de politiek, stuurde minister Korthals Altes (VVD) in 1984 een sterk gewijzigd voorstel naar de Kamer. Na heel veel discussie nam de Tweede Kamer in het najaar van 1986, toen Janmaat al uit de Kamer was, het wetsvoorstel aan. De Eerste Kamer ging begin 1988 akkoord, waarbij Eerste Kamerleden wel aandrongen op een terughoudend gebruik. Door de wetswijziging zijn verbod en ontbinding onlosmakelijk aan elkaar verbonden.¹³⁷ Een partijverbod was nu aan de orde als er bij een rechtspersoon sprake was van 'werkzaamheid' of 'een doel' in strijd met de openbare orde. In de memorie van antwoord stond expliciet dat 'rassendiscriminatie en andere verboden discriminatie' alsmede 'het aanzetten tot haat en uitingen die verboden discriminatie inhouden' gronden voor een partijverbod konden zijn.¹³⁸ In de Tweede Kamer stemde alleen de PvdA'er Roethof te-

gen het wetsvoorstel; hij vond dat het 'schade [toebracht] aan het democratisch gehalte van onze samenleving'. Dit klemde des te meer, zei hij, 'omdat sommigen die het sterkst op zo'n verbod aandringen herhaaldelijk de indruk vestigen dat censuur, boycot van gekozen volksvertegenwoordigers, verdrijving uit zalen en zelfs fysiek geweld, gerechtvaardigde middelen zijn in de strijd der meningen'.¹³⁹ Dat was een opmerkelijk geluid in de jaren tachtig; weinigen bekritiseerden toen de manier waarop de CP en CD werden bestreden.

De discussie over het partijverbod werd vooral gevoed door incidenten. Toen de CP in 1983 en begin 1984 in de peilingen sterk groeide nam de druk om de partij te verbieden toe. De affaire rond de uitgelekte CP-nota 'Nederland voor de Nederlanders' en de daarin opgenomen passage over 'het recht op noodweer' versterkte het verbodskamp verder.¹⁴⁰ Tegenstanders van een partijverbod noemden zo'n verbod symptoombestrijding. Ook de PvdA keerde zich tegen een verbod van de CP: 'Deze strijd moet met politieke middelen worden gevoerd.' Daarmee doelde men niet op een rechtstreekse politieke bestrijding van de CP, maar op bestrijding van racisme, achterstandsbeleid voor autochtonen en allochtonen, alsmede steun en bescherming voor minderheden.¹⁴¹ De PvdA keerde zich ook tegen het voorstel van onder meer de CPN om de CP niet door de rechter maar bij wet te laten verbieden; over een partijverbod zou de rechter moeten oordelen om verwijten te voorkomen dat politieke partijen een andere partij uit concurrentieoverwegingen de mond zouden snoeren.¹⁴²

De kwestie van het partijverbod verdween in de tweede helft van de jaren tachtig na het vertrek van Janmaat uit de Kamer weer naar de achtergrond. De rentree van Janmaat in 1989, nu voor de CD, bracht daar niet meteen verandering in. Maar na de onthullingen door in de CD geïnfiltreerde journalisten en de veroordeling van Janmaat, Schuurman en de CD wegens discriminatie, beide in 1994, kwam de verbodskwestie weer terug op de agenda.¹⁴³ Diverse maatschappelijke organisaties, zoals het Landelijk Bureau Racismebestrijding (LBR) en het Nederlands Centrum Buitenlanders, en de

gemeenteraad van Amsterdam drongen toen bij de minister van Justitie aan op een verbodsprocedure tegen de cd.¹⁴⁴ Het Openbaar Ministerie keek naar dit verzoek en kwam tot de conclusie dat de doelstellingen van de cd niet in strijd waren met de openbare orde. Wel zou het tegen elkaar opzetten van mensen van verschillende etnische en nationale afkomst een verbodsgrond kunnen zijn. Volgens het Openbaar Ministerie was er echter per saldo onvoldoende grond voor een verbod en minister Kosto (PvdA) kon zich hiermee verenigen. Het LBR was het daar niet mee eens¹⁴⁵ en wendde zich tot de inmiddels aangetreden nieuwe minister, mevrouw Sorgdrager (D66). Die onderschreef het antwoord van haar voorganger en berichtte het LBR dat '[w]anneer bij onherroepelijke rechtelijke uitspraak wordt vastgesteld dat de cd met haar uitlatingen de strafwet stelselmatig heeft overtreden en vervolgens zou blijken dat de cd volhardt in uitlatingen die de strafrechtelijke grenzen overschrijden, [dat] dan [...] de vraag of verbodenverklaring en ontbinding dient te worden gevorderd zeker opnieuw [zal] worden gezien'.¹⁴⁶ Kortom: er waren nu nog te weinig onherroepelijke veroordelingen van de cd, maar als ze de wet bleef overtreden liep ze zeker het risico van een partijverbod. Het is overigens begrijpelijk dat de minister niet te snel tot een partijverbod wilde overgaan. Dit is een lastig terrein, omdat verschillende grondrechten in het geding zijn, de vrijheid van vereniging enerzijds en het verbod op rassendiscriminatie anderzijds.

In 1996 nam de roep om een verbod van de cd weer toe na de demonstratie in Zwolle in februari en de veroordeling door de Hoge Raad in april van Janmaat, Schuurman en de cd voor discriminatoire uitlatingen. Begin maart 1996 schreef de directeur van het LBR, Marcel Zwamborn, dat de cd en CP'86 verboden moesten worden. Hij realiseerde zich dat het hier ging om een afweging tussen grondrechten, maar hij vroeg zich af welk belang zwaarder zou moeten wegen: 'Het belang van extreem-rechtse partijen om hun ideeën te mogen verkondigen, of het belang van de Nederlandse samenleving (waarvan vele minderheidsgroepen onderdeel uitmaken) om van racistische bedreigingen verschoond te blijven'.¹⁴⁷ En-

kele maanden later drong ook het PvdA-Kamerlid Rehwinkel, zich beroepend op het IVUR-verdrag, aan op een verbod van de CD.¹⁴⁸ Minister Sorgdrager antwoordde dat zo'n vanuit democratisch oogpunt zeer riskante maatregel een uiterst middel diende te blijven dat alleen toegepast zou kunnen worden bij 'stelselmatige, zeer ernstige verstoringen van het democratische proces'. En daarvan was naar haar mening nog geen sprake.¹⁴⁹ Uiteindelijk begon het Openbaar Ministerie alleen tegen CP'86 een verbodszaak; in november 1998 verbood en ontbond de rechter die partij.¹⁵⁰ CP'86 was ten tijde van het verbod niet meer dan een lege huls; er was nog één bestuurder; de leden waren bijna allemaal weg; verder resteerden schulden.¹⁵¹ Het verbod was dus een symbolische maatregel. Wellicht kan het verbod van die partij als een laatste waarschuwing aan de CD worden gezien.

Een partijverbod is in Nederland na de Tweede Wereldoorlog zeer zelden toegepast. Er was in het geval van de CP en CD vooral sprake van een doorlopende discussie over een partijverbod. Hiervoor waren steeds specifieke gebeurtenissen de katalysator. De dreiging van een partijverbod op zich kon overigens al een stevige invloed uitoefenen op de betrokken partijen. De PvdA'er Rehwinkel ging ervan uit dat de CD bang was voor een partijverbod: 'Het gaat tenslotte toch om paria's die voor hun levensonderhoud vrijwel geheel afhankelijk zijn van de partij.'¹⁵² De CD paste in ieder geval, wellicht in verband met een dreigend partijverbod, haar uitingen en gedragingen aan. Janmaat wilde niet dat iemand hem op discriminerende teksten zou kunnen betrappen: 'Dat mag in dit land nu eenmaal niet.' Met het oog daarop werd de slogan 'De CD, u weet wel waarom' ingevoerd.¹⁵³

Notitie 'Optreden tegen extremistische groepen'

In het debat in de Tweede Kamer in 1996 over de notitie 'Optreden tegen extremistische groepen' komen alle lijnen samen uit de beide paragrafen over de aanpassing van de electorale spelregels en andere wet- en regelgeving en over het partijverbod. Naar aanleiding van de demonstratie van de CD en CP'86 in Zwolle (februari 1996) rea-

geerde minister Dijkstal begin juni 1996 in een brief aan de Kamer op suggesties dat burgemeesters meer mogelijkheden zouden moeten hebben om op te treden tegen demonstraties door extremistische groepen. Hij keerde zich in zijn brief tegen het verlenen van de bevoegdheid aan burgemeesters om die vooraf te verbieden, omdat dat strijdig was met artikel 9 van de Grondwet over het recht van vergadering en betoging.¹⁵⁴ Naar aanleiding van deze brief vroeg de Kamercommissie voor Binnenlandse Zaken aan de minister om een notitie met een samenhangend pakket aan maatregelen tegen extremistische groeperingen. Daarop stuurde hij in september 1996 eerdergenoemde notitie naar de Kamer.

De minister was zich ervan bewust dat maatregelen tegen extremistische partijen en groepen risico's voor de democratische rechtsstaat met zich mee zouden kunnen brengen; het was '[d]e cruciale vraag [...] hoe ondemocratisch gedachtengoed kan worden bestreden zonder dat de in dat kader te nemen maatregelen zelf op gespannen voet komen te staan met de principes van de democratische rechtsstaat en daarmee de veerkracht van ons democratische stelsel ondermijnen'. Hij kwam tot enkele keuzen. Een partijverbod achtte hij pas aan de orde, 'indien er sprake is van stelselmatige, zeer ernstige verstoring van het democratische proces'. Een onherroepelijke veroordeling van een partij wegens discriminatoire uitslatingen was daarvoor in de ogen van de minister niet voldoende. Wel zou een onherroepelijke veroordeling kunnen leiden tot stopzetting van de subsidies en de zendtijd, beide voor een bepaalde tijd. Pas als een partij ook na de veroordeling stelselmatig strafbaar gedrag bleef vertonen, 'zodanig dat er sprake is van een ernstige verstoring van het democratische proces', kon men alsnog tot het verbieden en ontbinden van de partij overgaan. Het ontnemen van het kiesrecht aan personen die waren veroordeeld wegens discriminatoire uitingen achtte de minister niet effectief en disproportioneel. Het ontnemen van wachtgeld aan politieke ambtsdragers als gevolg van een onherroepelijke veroordeling wegens discriminatoire uitingen achtte hij willekeurig en daarom niet wenselijk.¹⁵⁵ Op enkele punten – stopzetting van de subsidies en de zendtijd na een onherroe-

pelijke veroordeling – betekende dit een aanscherping van het bestaande beleid, op andere punten niet.

Tijdens een Algemeen Overleg van de Kamercommissie in oktober 1996 was er kritiek op de notitie, hoewel een meerderheid de minister steunde. De PvdA'er Rehwinkel vond de oogst per saldo wat mager; hij vroeg zich af wanneer er nu eigenlijk voldoende grond was om tot een partijverbod over te gaan. De vvd'er Kamp had geen behoefte aan een wetsvoorstel om partijen (tijdelijk) hun subsidie of zendtijd af te nemen. De Graaf (D66) wilde wel verder gaan dan de minister; hij kondigde aan een initiatiefwetsvoorstel in te dienen om te komen tot ontzetting uit het passief en actief kiesrecht als bijkomende straf bij een definitieve veroordeling wegens structurele, stelselmatige discriminatie of het aanzetten tot rassenhaat.¹⁵⁶ Over dit voorstel was de vvd'er Te Veldhuis niet erg enthousiast. Hij wenste een krachtige bestrijding van discriminatie of haatzaaien, maar was uiterst kritisch waar het ging om het beperken van grondrechten. Volgens hem zouden in een democratie 'abjecte partijen' door de kiezer moeten worden uitgeschakeld en zo nodig door de rechter worden veroordeeld.¹⁵⁷ Eerder had De Graaf al gesuggereerd om de parlementaire onschendbaarheid af te schaffen teneinde Kamerleden die racistische of discriminerende opmerkingen maakten strafrechtelijk aan te kunnen pakken. De strafrechter zou tevens de mogelijkheid moeten krijgen om de uitsluiting van het passief kiesrecht als bijkomende straf op te leggen met als gevolg het verlies van het Kamerlidmaatschap voor het betrokken Kamerlid.¹⁵⁸ De staatsrechtjuristen Bovend'Eert en Kummeling achten deze voorstellen disproportioneel; ze zouden 'afbreuk doen aan de zelfstandige en onafhankelijke positie' van Kamerleden.¹⁵⁹ Het is opmerkelijk dat dergelijke voorstellen afkomstig waren van D66. De rechtsfilosoof Rosier constateerde dat deze liberale partij 'als het om extreem-rechts gaat, niet altijd even liberaal [was]'.¹⁶⁰

Janmaat leek overigens het meest beducht te zijn voor een partijverbod. Hij keerde zich daar in het Kamerdebat onomwonden tegen en leek met name te vrezen dat een mogelijk verbod van cp'86 zou worden gevolgd door een verbodsactie tegen de cd: 'Politiek

links is er [...] op uit om alles dat rechts is te verbieden. Als het eenmaal met een kleine partij is gelukt, zal het ook proberen de wat grotere in zijn grip te krijgen.' Verder was hij kritisch over het democratisch gehalte van de in de notitie voorgestelde maatregelen: 'Is het voortdurend versmallen van de democratie, dat wil zeggen het uitsluiten van groeperingen die niet als aangenaam worden beschouwd, wel zo democratisch?'¹⁶¹

(Contra)strategieën van de CP en CD

Janmaat ging in interviews wel eens in op zijn rol in het parlement. In 1983 zei hij dat hij de meeste tijd besteedde aan de uitbouw van zijn partij. In het parlement was hij niet vaak: 'Wat kan ik met dat ene zeteltje nou klaar krijgen.'¹⁶² In 1993 zei hij min of meer hetzelfde: 'Een partij als de onze zit niet in de Kamer om allerlei wetgeving bij te schaven, de CD is alleen bezig met de uitbouw van de organisatie.'¹⁶³ Commissievergaderingen beschouwde hij als tijdverspilling, 'een bezigheidstherapie voor Kamerleden die niet zoveel te doen hebben'. Het 'echte' werk gebeurde, zei hij in 1996, tijdens de plenaire debatten: 'het normale parlementaire werk, waarvoor de democratie is uitgevonden, bestaat uit kritiek leveren op de regering als zij het niet goed doet. [...] Wij leveren dus hier, op de plek waar dat hoort, ernstige en zware kritiek op het regeringsbeleid. Dat doen wij al jaren.'¹⁶⁴ De meeste Kamerleden zouden waarschijnlijk het omgekeerde zeggen; juist in commissievergaderingen gebeurde het meeste werk.

Voor Janmaat bestond de kern van het Kamerwerk dus uit het tijdens plenaire vergaderingen kritiek leveren op de regering, door te interromperen en kritische vragen te stellen. Wat deed hij daarnaast nog meer? In ieder geval was Janmaat regelmatig aanwezig bij plenaire Kamervergaderingen.¹⁶⁵ De CP heeft verder in de periode 1982-1986 32 amendementen ingediend, waarvan het 31 keer ging om wijzigingen op naturalisatievoorstellen. De Kamer wees alle CP-amendementen af. Van het recht tot het stellen van mondelinge vragen aan de regering maakte de CP spaarzaam gebruik;

schriftelijke vragen stelde de partij wat vaker. De meeste mondelinge vragen hadden raakvlakken met het minderhedenbeleid; de schriftelijke vragen waren wat gevarieerder. De CP heeft slechts één motie ingediend, dit naar aanleiding van de verstoring van het CP-congres in Boekel; de Kamer verwierp die motie met algemene stemmen. Van het recht van interpellatie – het bevragen van bewindslieden over een zelf naar voren gebracht onderwerp – maakte de partij één keer gebruik, ook naar aanleiding van Boekel. De CD heeft in de periode 1989-1998 drie amendementen ingediend; deze werden alle drie verworpen. Na 1994 stelde de CD veel meer mondelinge vragen dan daarvoor; dat hing waarschijnlijk samen met het voornemen van Janmaat om na 1994 een hardere oppositie te gaan voeren en wellicht ook met het feit dat vanaf het vergaderjaar 1993-1994 het vragenuurtje op televisie werd uitgezonden. Schriftelijke vragen stelde hij nog steeds nauwelijks. De meeste mondelinge en schriftelijke vragen hadden raakvlakken met het minderhedenbeleid. De CD diende twee moties in – in 1992 en 1996 – beide over het minderhedenbeleid. Van het recht van interpellatie maakte de CD één keer gebruik: in 1992 interpeleerde Janmaat de ministers van Buitenlandse Zaken en Justitie over de aanwezigheid van illegalen in Amsterdam-Zuidoost.¹⁶⁶ De CP en CD maakten dus spaarzaam gebruik van de parlementaire mogelijkheden. Voor een deel hing dat samen met het cordon sanitaire; om moties in te dienen of interpellatiedebatten te voeren waren zij afhankelijk van de steun van andere Kamerleden en die kregen zij sporadisch.

De belangrijkste strategie die de CP en CD in de Kamer hanteerden was het provoceren en pesten van de andere Kamerleden. Ook dreigden ze andere Kamerleden met juridische stappen.

Provoceren en pesten

Voor al door veelvuldig te interromperen, met vragen die vaak een ontregelend karakter hadden, ofwel zoals Janmaat het uitdrukte: ‘een beetje zuigen, sneeren (sic) en uitspelen’ probeerden de CP en CD de andere Kamerleden te provoceren en te pesten.¹⁶⁷ Bij zijn interrupties legde Janmaat vaak een relatie tussen een willekeurig be-

leidsterrein en het minderhedenbeleid, waarbij het aangesproken Kamerlid soms van verontwaardiging niet wist hoe te reageren.

Bij de jaarlijkse Algemene Beschouwingen kwam het regelmatig tot aanvaringen tussen Janmaat en de fractievoorzitters van de andere partijen dan wel de minister-president. Analyse van de interrupties van Janmaat tijdens de Algemene Beschouwingen van 1982 tot en met 1997 wijst uit dat die vooral waren gericht op de PvdA (43 procent) en in mindere mate op de minister-president (33 procent)¹⁶⁸; de vvd (12 procent) kreeg pas aandacht vanaf 1991, toen Bolkestein zijn minderhedendebat begon.¹⁶⁹ De door Janmaat geïnterrumpeerde fractievoorzitters waren vaak geërgerd over zijn vragen. Dat gold zeker voor die van de PvdA. Zo duidde Den Uyl Janmaat in 1983 aan als 'de geachte afgevaardigde die zoëven heeft geïnterrumpeerd' en gaf hij geen antwoord op de vraag, maar verwees hij naar wat hij eerder had gezegd.¹⁷⁰ In 1990 bevroeg Janmaat Wöltgens (PvdA) over het in de kou laten staan van kansarme Nederlanders ten gunste van kansarme vreemdelingen; Wöltgens weigerde die vraag te beantwoorden: 'Op vragen die zichzelf diskwalificeren hoef ik geen antwoord te geven.'¹⁷¹ In 1992 veranderde Wöltgens van tactiek en beantwoordde hij een vraag van Janmaat over immigratie met een principiële stellingname: 'Wie tornt aan de gelijkwaardigheid van rechten en plichten voor een ieder die legaal in onze samenleving verblijft, ondergraaft wezenlijke waarden als vrijheid en verdraagzaamheid en tast het fundament van onze samenleving aan. Dat nodigt uit tot discriminatie en rassenhaat. En daar is nog nooit iets goeds uit voortgekomen.'¹⁷² Wallage (PvdA) liet zich in 1996 verleiden om boos te worden op Bolkestein. Bij een debatje tussen Bolkestein en Wallage over asielzoekers, vroeg Janmaat aan Bolkestein of de vvd werkelijk iets aan de problematiek van de asielzoekers wilde gaan doen. Bolkestein zei toen dat hij verwijten kreeg van Wallage en van Janmaat, en dat hij er dus van uitging dat zijn fractie voor een verstandige middenweg had gekozen. Hierop ontstak Wallage in woede en zei hij dat hij nooit in één zin met Janmaat genoemd wenste te worden. Het volgende jaar, in 1997, toen Janmaat Wallage bevroeg over de steun aan minderhe-

den en aan mensen aan de onderkant van de samenleving, reageerde deze met een principieel statement: 'Ik ken heel veel mensen die het moeilijk hebben in dit land. Ik vind echter dat één ding nooit mag gebeuren, mijnheer Janmaat, namelijk dat mensen tegen elkaar opgezet worden die het allebei moeilijk hebben.'¹⁷³

vvd-fractievoorzitter Bolkestein liet zich niet op de kast jagen door Janmaat; hij reageerde in het algemeen soeverein op diens vragen. Zo bevroeg Janmaat in 1991 Bolkestein een aantal keren over immigratie en integratie. Die nam in zijn reactie duidelijk afstand van Janmaat: 'Mijnheer Janmaat, uw partij en mijn partij kijken volstrekt anders aan tegen de hele minderhedenproblematiek. Uw partij wil dat die mensen weggaan, wij willen dat zij integreren in onze samenleving. Uw partij beschouwt die mensen als zondebokken voor alles en nog wat, wij beschouwen ze als normale mensen op weg naar burgerschap en wij willen ze daarbij helpen. U hebt zichzelf buiten de discussie geplaatst. Een dialoog tussen ons is onmogelijk.'¹⁷⁴ In 1994 interrumpeerde Janmaat Bolkestein over asielzoekers; hij zei blij te zijn dat Bolkestein ook bezorgd was over de grote toestroom, maar was niet overtuigd van het effect, zeker niet op de korte termijn, van de voorgestelde maatregelen. Bolkestein zette daarop gedecideerd uiteen dat de maatregelen die hij voorstelde op termijn zeker het gewenste effect zouden hebben.¹⁷⁵

Minister-president Lubbers (CDA) reageerde meestal onverstoord op de vragen van Janmaat. In 1982 zei hij in antwoord op vragen van Janmaat dat de fundamentele waarden en normen van de Nederlandse samenleving nadrukkelijk het uitgangspunt vormden voor het beleid van het kabinet op het punt van immigratie en integratie: 'Het kabinet beschouwt de diverse, in Nederland aanwezige culturen als gelijkwaardig. Nederland is een multiculturele samenleving geworden. [...] Uitgangspunt is daarbij wel, dat het beleven van de eigen identiteit binnen – ik zeg dit ook in antwoord op opmerkingen van de geachte afgevaardigde de heer Janmaat – de fundamentele waarden en normen van onze samenleving en de rechtsorde zal geschieden.'¹⁷⁶ In 1992 probeerde Janmaat het nog eens en vroeg hij aan Lubbers welke normen in ons land zouden moeten

gelden; hij was bang voor botsingen tussen de verschillende culturen in Nederland. Lubbers was klip en klaar in zijn antwoord: 'Iedereen die in dit land leeft, houdt zich aan de Grondwet.'¹⁷⁷

Premier Kok (PvdA) had minder geduld met de vragen van Janmaat en reageerde soms nogal kribbig. In 1995 interrompeerde Janmaat hem onder meer over de problematiek van de grote steden in relatie tot de toestroom van asielzoekers. Kok reageerde geïrriteerd en zei dat 'het verhaal van de heer Janmaat goedkoop [is], omdat tot vervelens toe ook bij deze vraag de toestroom van buitenlanders naar Nederland wordt betrokken. Ik krijg daar geleidelijkaan een sik van.'¹⁷⁸ In 1996 en 1997 interrompeerde Janmaat de premier weer over asielzoekers; de eerste keer had Kok geen enkele behoefte om te reageren¹⁷⁹ en de tweede keer reageerde hij kribbig en kortaf.¹⁸⁰

Opmerkelijk is dat Janmaat tijdens de Algemene Beschouwingen in alle jaren van 1982 tot en met 1997 geen enkele keer is geïnterrupteerd door de andere fractievoorzitters, ondanks alle goede voornemens om met hem te gaan debatteren. De enige die hem ooit onderbrak tijdens een betoog was de voorzitter van de Kamer, om hem op onoorbaar taalgebruik te wijzen of om hem te laten afronden. De voorzitters hielden Janmaat in het algemeen kort; als hij bleef interromperen ontnamen ze hem het woord en als hij bij een interruptie van de gelegenheid gebruikmaakte om een betoog te gaan houden kapten ze hem af.

Door zijn provocerende en pesterige optreden had Janmaat regelmatig aanvaringen met de Kamervoorzitter. Met name met de CDA'er Deetman was de verhouding slecht. Volgens Janmaat kapte Deetman zijn interrupties af om andere Tweede Kamerleden, vooral PvdA'ers, te beschermen.¹⁸¹ Een kenmerkend incident vond plaats tijdens het Kamerdebat over de Bijlmerramp in oktober 1992, waarbij Janmaat zei: 'We moeten niet overdrijven, vijftig slachtoffers' en: 'Er zijn in Nederland rampen gebeurd met meer slachtoffers.' Voorzitter Deetman legde hem beide malen het zwijgen op en liet de gewraakte zinsneden schrappen uit het verslag van de Kamervergadering.¹⁸² Na afloop sprak Janmaat Deetman in de

koffiekamer aan op het verloop van het debat en zei hem dat hij de regels – het reglement van orde – niet goed toepaste. Erik Jurgens (PvdA) die dat hoorde nam het toen voor Janmaat op: 'Wim, hij heeft gelijk. Ook voor hem geldt het reglement en je moet geen misbruik maken van je macht.' Janmaat waardeerde deze interventie van Jurgens zeer.¹⁸³ Volgens Jurgens kon Deetman Janmaat het woord niet ontnemen, omdat deze niets onwelvoeglijks had beweerd. Hij had hoogstens onzin gesproken; die onzin had door andere Kamerleden moeten worden weersproken en die kans kregen ze nu niet.¹⁸⁴ Na weer een aanvaring met Deetman kwam Janmaat in september 1994 tot de zeer ongebruikelijke stap om bij een politiek onomstreden wetsvoorstel een hoofdelijke stemming aan te vragen, om zo zijn ongenoegen te laten blijken. PvdA-fractieleader Wallage stelde daarop voor het reglement van orde van de Kamer aan te passen, maar daar voelde Deetman niets voor.¹⁸⁵ Janmaat was overigens bang om als Kamerlid geschorst te worden als hij te verging; in een interview zei hij dat Deetman hem wel eens in de koffiekamer had bedreigd een maand uit de Kamer te zetten.¹⁸⁶ De CDA'er Bukman volgde Deetman in 1996 als Kamervoorzitter op. Voor hem had Janmaat veel waardering en noemde hem de 'meest onafhankelijke voorzitter van de kamer tijdens mijn lidmaatschap'.¹⁸⁷

Veel verontwaardiging ontstond over de hatelijke brieven die Janmaat verstuurde aan enkele zieke collega-politici. PvdA-Kamerlid Schaefer kreeg in 1987 een brief toen hij in een Amsterdams ziekenhuis lag. Janmaat suggereerde in die brief dat Schaefer corrupt was en voegde daaraan toe: 'Dat U onwel bent geworden is eenvoudig te verklaren. Wie zou, met het door U gevoerde beleid, nog in uw schoenen willen staan?'¹⁸⁸ En in januari 1997 kreeg de ernstig zieke vvd'er Van Erp een brief van Janmaat. Hij verwees naar standpunten die Van Erp eerder in de Kamer had ingenomen toen hij schreef: 'Op het eind van uw leven wilt u geen afstand daarvan nemen en kiest u voor de gebruikelijke hielenlikkerij. Dat is jammer. Verwacht had mogen worden dat u in deze wel zeer trieste situatie boven zichzelf zou uitstijgen. Deze les heeft u evenwel nog

niet geleerd.¹⁸⁹ De vvd-fractie die de brief openbaar maakte noemde deze 'beneden alle commentaar'.¹⁹⁰ Van Erp had overigens alle Kamerleden op de hoogte gebracht van zijn ziekte, behalve de drie cd'ers. Janmaat was vooral daarover zeer verbolgen.¹⁹¹ Ook na Janmaats reactie op het overlijden van minister Dales en zijn uitspraken in een *Elsevier*-interview over minister Hirsch Ballin (CDA) in januari 1994 was er veel verontwaardiging.¹⁹² In interviews sprak Janmaat regelmatig met dedain over zijn collega-Kamerleden: Wöltgens was 'Een komische draaikont'; Schutte was de 'Grootste farizeeër van het parlement'; Lankhorst was 'Slappe hap, nee beter is: zielepoot'; en mevrouw Dales was een 'Rancuneuze mislukkeling'. Voor slechts weinigen had hij respect: voor Bolkestein – 'Hij heeft lef omdat hij het probleem van de integratie van de moslims heeft opgepakt' – en voor de cda'er Brinkman – 'Een sterk technocraat'.¹⁹³ Waarom sprak en schreef Janmaat op zo'n botte en hatelijke manier over collega-politici? In de eerste plaats paste dit bij de persoon Janmaat; in interviews komt hij over als iemand die – al in zijn jeugd – graag mocht pesten en treiteren.¹⁹⁴ Verder paste het bij populistische politici, bij hun stijl. Wellicht wilde Janmaat zijn aanhang zo laten zien dat hij niet mee wilde doen met de politieke elite, maar zich daar juist scherp tegen afzette. Het 'werkte' in ieder geval niet; het isolement van Janmaat en zijn partij werd er alleen maar door versterkt.

Rechtszaken en dreigen daarmee

De cp heeft één keer een rechtszaak aangespannen tegen een andere partij, namelijk tegen de cpn in februari 1981. De cp eiste in het kort geding dat de cpn rond hun vergaderingen geen pamfletten met oproepen tot actie tegen de cp meer mocht verspreiden en dat de cpn zou worden verboden nog demonstranten tegen de partij op te zetten en pogingen te ondernemen om bijeenkomsten van de partij te verhinderen, door geweld of anderszins. De president van de Amsterdamse Rechtbank vond dat de stelling van de cp, dat de cpn demonstranten tegen die partij opzette, 'onvoldoende aanneemelijk' was gemaakt. Verder vond hij dat met beschuldigingen van

fascisme of racisme 'uiterste terughoudendheid' in acht moest worden genomen gezien de zeer negatieve betekenis van deze kwalificaties. Ook merkte de rechter op dat uit het programma van de CP niet bleek dat deze partij fascistische of racistische ideeën koesterde. Wél hechtte hij veel betekenis aan het feit dat Brookman, een van de oprichters en een vooraanstaand lid van de Centruumpartij, in zijn ogen 'op geen enkele wijze' afstand had genomen van het fascisme en racisme, terwijl de CP op haar beurt zich op dat punt niet van Brookman had gedistantieerd. De CPN mocht dus de ideeën van Brookman 'globaal vereenzelvigen' met die van de CP.¹⁹⁵ En zo verloor de CP haar kort geding tegen de CPN. Janmaat had gedacht deze zaak te gaan winnen. De CP was in zijn ogen absoluut niet fascistisch; die had 'niets met die periode of haar denkbeelden te maken'.¹⁹⁶

Een enkele keer dreigde Janmaat met juridische vervolging van Kamerleden, vooral PvdA'ers, als die in de media uitspraken deden die hem niet zinden. Toen Kamervoorzitter Dolman (PvdA) in het begin van de jaren tachtig op een bijeenkomst de CP met de NSB vergeleek, waarschuwde Janmaat hem dat hij hem een volgende keer voor de rechter zou slepen.¹⁹⁷ Mevrouw Haas-Berger (PvdA) noemde Janmaats bijdragen aan de naturalisatiedebatten van juni 1983 in een weekblad 'puur fascistische ideeën'. De CP begon vervolgens een juridische procedure tegen haar. Nadat mevrouw Haas had verklaard dat zij dergelijke bewoordingen niet meer zou gebruiken, liep de zaak met een sisser af.¹⁹⁸ In 1984 daagde de CP de PvdA'er Marcel van Dam voor de rechter; hij zou zich op de VARA-televisie herhaaldelijk op beledigende en onrechtmatige wijze hebben uitgelaten over de partij.¹⁹⁹ En tot slot dreigde de CP in 1986 Den Uyl (PvdA) met een rechtszaak over diens uitspraken over de partij.²⁰⁰ Het is waarschijnlijk niet toevallig dat het hier steeds om PvdA-politici ging, gelet op Janmaats afkeer van de sociaaldemocraten. Het gevolg van deze (dreiging met) juridische actie was wel dat Kamerleden zich waarschijnlijk matigden bij hun uitlatingen in de media over Janmaat en zijn partijen.²⁰¹

Tot besluit

Premier Lubbers zei in 1984 dat de politieke bestrijding van de CP voorop zou moeten staan en dit niet zou moeten overlaten aan het recht. Is dat ook gebeurd? De CP en CD zijn door alle andere politieke partijen nadrukkelijk bestreden: ze legden een cordon sanitaire rond deze partijen, maar vonden het vervolgens niet meer nodig om met de partijen in debat te gaan. Van een politieke bestrijding zoals Lubbers die wilde is het dus niet echt gekomen. Wel tuigde de Tweede Kamer een uitgebreid pakket aan wet- en regelgeving op dat goed tegen die partijen was te gebruiken. Dat droeg ertoe bij dat de bestrijding van de CP en CD steeds meer een juridisch karakter kreeg en in de rechtszaal ging plaatsvinden.

De belangrijkste strategieën die de politieke partijen in de Tweede Kamer hanteerden bij de bestrijding van de CP en CD waren ‘negeren’ en ‘isoleren’.²⁰² In 1982, toen Janmaat tot de Tweede Kamer toetrad, probeerden de andere partijen hem zoveel mogelijk te negeren en legden ze een cordon sanitaire rond de CP dat de hele periode dat de CP en later de CD in de Kamer vertegenwoordigd waren in stand bleef. Niet alleen was er – enkele uitzonderingen daargelaten – geen sprake van samenwerking met Janmaat, ook werd er niet met hem gedebatteerd. Het cordon sanitaire is dus breed ingevuld. De politicoloog Sarah de Lange noemde het doodzwijgen van een partij een weinig democratische invulling van een cordon sanitaire.²⁰³ Janmaat en na 1994 de andere CD’ers verkeerden daarnaast binnen de Kamer in een bijna volledig sociaal isolement, waarbij ook kinderachtigheden niet geschuwd werden. Beschuldigingen met name in de richting van CDA en VVD van het overnemen van standpunten van de CP en CD lijken niet terecht en speelden waarschijnlijk vooral een rol in de politieke strijd tegen het zittende kabinet. Verder was het aanpassen van wet- en regelgeving en het veranderen van de electorale spelregels een belangrijke bestrijdingswijze van de Tweede Kamer. Na 1994, toen de CD door interne conflicten al zieltogend was, was een Kamermeerderheid zelfs extra actief op dat punt. Tot slot laaide gedurende de hele periode dat ze

in de Kamer zaten het debat over het verbieden van de CP en CD op, telkens als die partijen ongunstig in het nieuws waren. Zoals bekend zijn ze niet verboden, maar de voortdurende verbodsdiscussie zorgde wel voor een stevige externe druk op die partijen.

De belangrijkste (contra)strategieën van de CP en CD om de bestrijding in de Tweede Kamer te pareren waren ‘provoceren’ en ‘argumenteren en discussiëren’. Voor Janmaat was het parlement van groot belang als podium om zijn denkbeelden uit te dragen²⁰⁴; dat belang nam nog eens toe toen debatten rechtstreeks op televisie werden uitgezonden. Hij heeft geprobeerd het cordon sanitaire te doorbreken, maar dat lukte slechts een enkele keer, onder meer bij de naturalisatiedebatten in juni 1983, bij de debatten over de concept-Minderhedennota in de uitgebreide commissievergaderingen en bij het indienen van zijn moties. Verder resteerde hem kennelijk het provoceren en pesten van zijn collega-Kamerleden door veel te interromperen en door vervelende opmerkingen te maken of hun hatelijke en botte briefjes te schrijven. De Tweede Kamer heeft niet echt grip kunnen krijgen op de theatrale manier van optreden van Janmaat. Die botste scherp met de rustige en zakelijke wijze van discussiëren die gebruikelijk was in de Kamer. Te Velde constateerde bij de Kamer een ‘gebrek aan ervaring in de omgang met de populistische kant van democratie’,²⁰⁵ en dat was in dit geval duidelijk te zien. Maar daarnaast was er ook sprake van afkeer; de andere parlementariërs moesten niets hebben van Janmaats manier van optreden én van zijn boodschap.

De CP en CD hebben mede als gevolg van het cordon sanitaire in de dertien jaar dat zij in de Tweede Kamer vertegenwoordigd waren zeer weinig gerealiseerd. Geen enkel voorstel en geen enkele motie of amendement van die partijen is overgenomen. Ook elders in West-Europa was er volgens de politicoloog David Art een effectief cordon sanitaire tegen extreem-rechtse partijen, met name in (West-)Duitsland, Zweden, het Verenigd Koninkrijk en Wallonië. Daar werd, net als in Nederland, een cordon sanitaire in de politieke arena gecombineerd met uitsluiting in de maatschappelijke sfeer.²⁰⁶ Een cordon sanitaire kan ook ongewenste effecten hebben,

zoals een radicalisering of een sterke groei van de buitengesloten partij. Beide effecten zijn elders in Europa wel opgetreden.²⁰⁷ In Nederland zijn de CP en CD achter het cordon sanitaire nauwelijks gegroeid, en de CD was en bleef een radicale partij.

Janmaat zei in april 1998, vlak voordat hij de Kamer zou verlaten, in een interview: 'Wij hebben nooit gemerkt dat er één seconde naar ons wordt geluisterd.'²⁰⁸ Er is inderdaad door de andere partij en nooit echt naar de CP en CD geluisterd en met hen gedebatteerd. Ze werden beschouwd als partijen die 'fout' waren, niet als politieke tegenstanders. En met partijen die 'fout' waren werd niet gedebatteerd, die werden geïsoleerd achter een cordon sanitaire en vervolgens zoveel mogelijk genegeerd.